ISSN : 1012 - 0165

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt : 7 Sayı : 1 - 2 Yıl : 1995

Elazığ

ISSN : 1012 - 0165

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt : 7 Sayı : 1 - 2 Yıl : 1995

Elazığ

Editör : Enstitü Müdürü
Prof.Dr. Sabahattin KÜÇÜK

Yardımcılar : Yrd.Doç.Dr. Zülfü GÜLER
Yrd.Doç.Dr. Rifat ÖZDEMİR

Haberleşme

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
23119 - ELAZIĞ

Tlf : 0 - 424 - 2122709
Fax : 0 - 424 - 2122717

Baskı : Fırat Üniversitesi Basımevi
Elazığ - 1996

İÇİNDEKİLER

Sayfa

AŞAN, Muhammed Beşir, Hazar Gölü ve Çevresinin Ortaçağ'daki Konumu ve Önemi 1

AKSU BİLGİN, Muallâ, Bir Çalışma Takımı Olarak Teknik Eğitim Fakültesi Akademik Personelinin Değerlendirilmesi 17

BOYDAK, Mukadder, İngiltere'deki Hizmetiçi Eğitim Uygulamaları 29

BURAN, Ahmet, Türkçede Çekim Ekleri 37

ÇELİK, Vehbi, Bilgi Toplumunda Çağdaş Üniversite ve Yönetimi 49

DEMİREL, Şener, Behiştî ve Heft Peyker 57

DİKİCİ, Abdullah,Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Eğitim 67

GÖRKEM, İsmail, Adana Mıntıkası Maarif Mecmuası'nda Yayımlanan Cönklerle İlgili Yazılar 73

GÜNEK Halil, TONBUL Saadettin, Uluova ve Çevresinde Toprak Erozyonu ve Alınması Gerekli Önlemler 79

GÜROL Mehmet, KÜÇÜKOĞLU (GÜROL) Aysun, Okul-İşletme İşbirliğinde Koordinatör Öğretmenlerin Görevlerine İlişkin Bir Araştırma 103

İÇMELİ, Celalettin, Trafik Kazalarında Şöförlerin Davranışlarını Etkileyen Pisiko-Sosyal Faktörler 113

KOCOBAŞ, İbrahim, Bilimsel Yönetim ve Toplam Kalite Modelinin Karşılaştırılması 129

KÜÇÜK, Sabahattin, Bâkî'nin Şiirlerinde Tasavvuf 133

ÖZDEMİR M.Ali, TONBUL Saadettin, Şiro (Örmeli) Çayı Havzası ve Yakın Çevresinde (Malatya Güneydoğusu) Arazi Kullanımı, Sorunları ve Öneriler 145

ÖZDEMİR, Rifat, Antakya, Antalya, Afyon ve Manisa Şehirlerinde Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bazı Bilgiler (1500-1919) 173

ÖZTÜRK, Mustafa, Osmanlı Miri Rejimi İle Misak-ı Millinin Münasebeti 239

SEMERCİ, Çetin, Eğitimde Fırsat Eşitliği ve Verilerin Sağduyuya Göre Değerlendirilmesi 243

SOLMAZ, Selahattin, Çocuk ve Aile 249

TAŞPINAR, Mehmet, Ülkemiz Yükseköğretim Sisteminin Finansman Sorunu ve Öğrenim Maliyetlerinin Paylaşımı 255

TUNÇEL, Harun, Mezraa Kavramı ve Türkiye'de Mezraalar 263

ÜSTÜNER, Ahat, Türkiye Türkçesinde -ıcı / -ici Eki 281

YILDIRIM, Ali, Kâmi'nin Behcetü'l Fehya Adlı Mesnevisi 285

İÇİNDEKİLER Sayfa

YILDIZ, M. Cengiz, Osmanlı'nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik 303

YİĞİT, Ali, Maden (Ergani Maden) Kasabası'nın Kuruluş, Gelişme ve Fonksiyonları 319

YİĞİT Ali, HAYLİ Selçuk, KARAKAŞ Erdal, Doğu Anadolu Bölgesindeki İl ve İlçe Merkezlerinin Fonksiyonel Özellikleri 345

F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi 1995 7 (1-2)

DOĞU ANADOLU BÖLGESİNDEKİ İL VE İLÇE MERKEZLERİNİN FONKSİYONEL ÖZELLİKLERİ

Ali YİĞİT* - Selçuk HAYLİ* - Erdal KARAKAŞ*

1.GİRİŞ:

Bu çalışmamızda, Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan il ve ilçe merkezlerinin, "iktisadî fonksiyonlara göre sınıflandırılmaları" denenmiştir. Nüfus kriteri dikkate alınmaksızın, bütün il ve ilçe merkezi yerleşmeler sınıflamaya dahil edilmiştir.

Değerlendirmeler, D.İ.E 1990 Genel Nüfus Sayımı "Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri" istatistiklerinin sonuçlarına dayandırılmıştır. Baz olarak alınan verilerin, il ve ilçelere göre ayrı ayrı verilmeleri nedeniyle, yerel yönetim açısından belde, fakat mülkî yönetim statüleri bakımından köy olan yerleşmeler, değerlendirme dışında bırakılmıştır. Şüphesiz ki, bölgenin il ve ilçe merkezi olmayan yerleşmelerinden bazılarında da az-çok şehirsel fonksiyonların bir kısmı önem kazanmış olabilir. Ancak D.İ.E, 1990 sayımında, nüfusu 5000 ve daha fazla olan ilçe merkezleri esas alınarak, nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri ile ilgili istatistikler yayınlamıştır. Bundan dolayı da, 1990 sayımı öncesi fonksiyon gelişme ve değişmelerine değinilmemiştir.

Daha metodik olabileceği düşüncesiyle fonksiyonel özellikler, il ve ilçe merkezlerinin nüfus büyüklükleri sıralaması esasına göre incelenmiştir.

2.NÜFUS GRUPLARINA GÖRE FONKSİYONEL YAPI

2.1. Nüfusu 50 000'den Fazla Olan Yerleşmeler:

Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içine giren, 15'i il ve 121'i de ilçe merkezi statüsünde olmak üzere toplam 136 yerleşmeden (Harita:1), 1990 sayımı sonuçlarına göre, nüfusu 50 000'den fazla olan 9 yerleşme vardır. 3'ü (Malatya, Erzurum, Elazığ) 200 000'den fazla ve biri de (Van), 150 000'den fazla nüfuslu idi. Nüfusu 50 000- 100 000 arasında olanlar ise, 5 adetti.

Nüfusu 200 000'in üzerinde olan 3 şehir merkezinde de tarımda çalışan nüfusun oranı % 5 civarındadır. Ayrıca, şehirleşme bakımından büyük öneme sahip olan ticaret, ulaşım ve malî hizmetler alanında çalışan nüfusun oranı, bu 3 merkezde % 25'i aşmıştı (Elazığ % 24.5). Görüldüğü gibi nüfusu 200 000'in üzerindeki şehirlerde birkaç fonksiyon önem kazanmakta, dolayısıyla çalışan nüfusun çeşitli faaliyet kollarına dağılmış olması, buralarda fonksiyonların çeşitlenmesine yol açmıştır.

Van ve Erzincan şehirleri de bu gruba dahil edilebilir. Fakat, Van'da tarımda çalışan nüfusun % 11 olması, Erzincan'da da ticaretle uğraşan nüfusun % 10'un altına düşmesi, bu iki şehri diğerlerinden ayırmaktadır.

Nüfusu 50 000-100 000 arasında olan şehirlerde ise durum biraz farklıdır. Özellikle bu gruptaki şehirlerde tarımda çalışan nüfusun miktarı % 10'un üzerine çıkmakta, ticaretle uğraşan nüfusun oranı % 10 civarına inmektedir (% 17.4'lük oranıyla Elbistan hariç). Ayrıca, nüfusu 50 000'den fazla olan tüm şehirlerde, toplum hizmetleri % 40-60 arasında değişmektedir. Bunlardan, sadece Elbistan'da toplum hizmetleri % 27 gibi düşük bir değer gösterir.

* *Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak., Coğrafya Bölümü, Elazığ.*

Sonuç olarak, nüfusu 50 000'in üzerindeki tüm Doğu Anadolu şehirlerinde, fonksiyonlar arasında bir dengelenme görülmektedir. Yani, herhangi bir fonksiyonda aşırı bir toplanma veya düşük oranlara rastlanmamaktadır. Bu da, şehirleşme bakımından önemli bir konudur. (Tablo: 1, Şekil: 1).

Yerleş. adı	Top.nüf.	Faal nüf.	%'si	Tarım	Mad.	İmal.	Elek.	İnş.	Tic.	Ulaş.	Mali	Top. H	Bil.
MALATYA	281,776	64,686	23.0	5.2	0.1	16.4	0.7	8.9	16.6	7.4	3.2	40.4	1.1
ERZURUM	242,391	57,641	23.8	3.5	0.4	9.7	1.4	6.7	16.6	6.8	3.0	50.3	1.6
ELAZIĞ	204,603	42,925	21.0	4.5	0.2	13.1	1.6	11.0	14.7	6.5	3.3	43.9	1.2
VAN	153,111	28,057	18.3	11.0	0.0	7.9	1.2	10.6	16.2	8.0	3.0	40.7	1.3
ERZİNCAN	91,772	29,793	32.5	4.5	0.2	10.8	0.9	4.4	9.8	4.8	2.5	61.3	0.8
KARS	78,455	24,067	30.7	12.1	0.0	7.5	1.1	5.4	12.9	5.8	2.5	51.9	0.8
AĞRI	58,038	13,630	23.5	10.9	0.0	10.4	0.7	6.4	11.9	5.0	1.4	52.0	1.3
Elbistan	54,741	10,972	20.0	9.7	6.8	17.3	1.4	10.1	17.4	5.3	3.5	27.0	1.6
Tatvan	54,071	12,252	22.7	14.4	0.0	7.3	0.7	12.9	11.1	9.1	1.6	42.9	0.1
Ortalama	1,218,958	284,023	23.3	8.4	0.9	11.1	1.1	8.5	14.1	6.5	2.7	45.6	1.1

Tablo:1. Nüfusu 50 000'den büyük olan yerleşmelerdeki faal nüfusun faaliyet kollarına göre oranları (%).

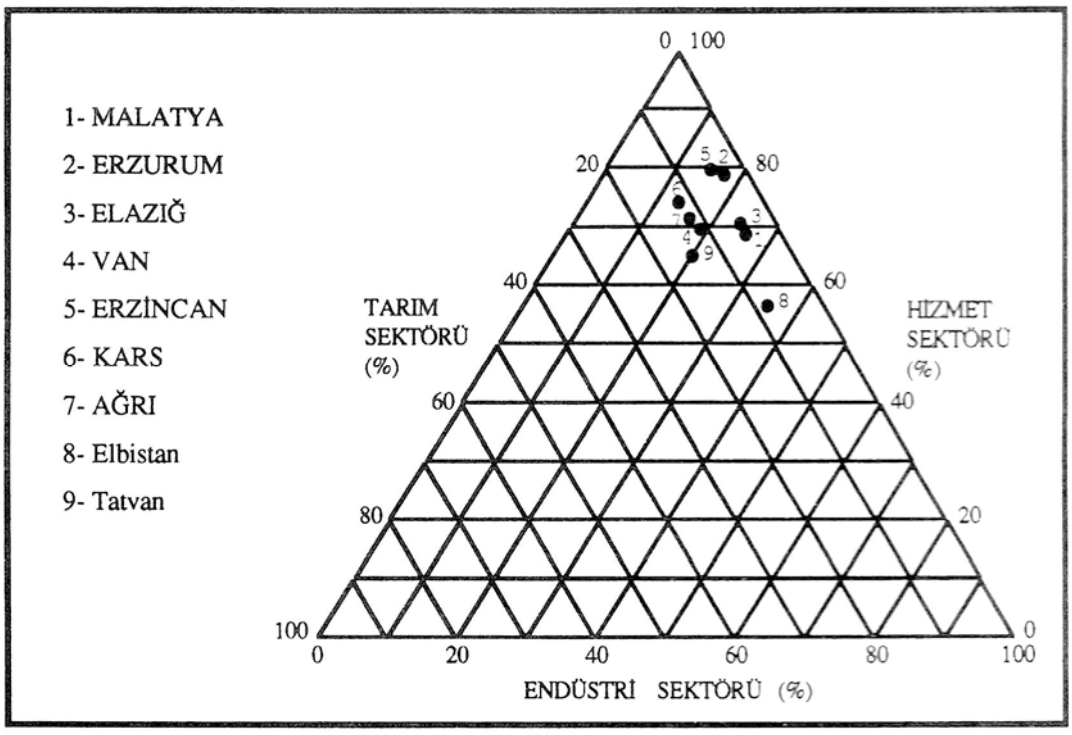

Şekil:1. Nüfusu 50 000'den büyük olan yerleşmelerdeki faal nüfusun büyük ekonomik sektörlerdeki payı

2.2. Nüfusu 25 000-50 000 Arasında Olan Yerleşmeler:

Doğu Anadolu Bölgesi'nde, 25 000-50 000 nüfuslu yerleşme sayısı 12 adettir. Bu yerleşmelerin 6'sı il, 6'sı ise ilçe merkezi olup, hepsinde hizmetler sektörü ağırlıkta ve 6'sında tarım, 6'sında ise sanayi ikinci sırada yer almaktadır.

Bu yerleşmelerden Muş, Bingöl ve Ergani'de tarımda çalışan nüfus oranı % 10'un altındadır. Ticaretle uğraşan nüfusun % 10-15 arasında ve toplum hizmetlerinde çalışan nüfus oranının da % 35-55 arasında bulunması nedeniyle, bu üç merkezi de yukarıdaki gruba yani, fonksiyonları çeşitlilik kazanmış şehirler grubuna dahil etmek mümkündür. Diğer yerleşmelerden Hakkâri, tarımsal nüfus oranının düşük olmasına rağmen ticari nüfus oranının da düşüklüğü ile diğer gruptan ayrılır. Ayrıca askerî nüfusun fazlalığı ve il merkezi olması nedeniyle toplum hizmetleri % 69,2 oranına yükselmektedir. Hakkari'de ticaret, ulaşım ve malî hizmetler, ancak % 10'u bulmaktadır (% 9,9). Faal nüfusun, iktisadî faaliyet kollarına dengesiz dağılışı nedeniyle, gerçek bir şehirleşme karakteri pek görülmemektedir.

Erciş, Bitlis, Doğubeyazıt, Patnos, Afşin ve Yüksekova'da tarımda çalışan nüfus oranı % 20'yi bulmakta, hatta Erciş ve Yüksekova'da % 20'yi aşmaktadır. Tüm bu merkezlerde ticaretle uğraşan nüfus oranı % 10-15 arasında değişmektedir. Doğubeyazıt ve Patnos'da askerî birliklerin bulunmasından dolayı toplum hizmetlerinde çalışan nüfus oranı % 40'ın üzerinde, Erciş, Bitlis ve Yüksekova'da ise % 40'a yakındır. Bu grupta toplum hizmetlerinin en düşük olduğu Afşin'in (% 24,6), burada bulunan termik santrale bağlı olarak madencilik, imalat ve elektrik sektörlerinde çalışan sayısı ve oranının yüksek olması (%26,7) yanında, ticaret de %10'un üzerine çıkmaktadır.

Nüfusu 25 000-50 000 arasındaki yerleşmelerden, yeni il olan Iğdır ve Şırnak, fonksiyonel açıdan diğerlerine göre farklılık gösterir. Iğdır'da tarımın % 40'lara, ticaretin % 15'e yaklaşmasının yanında toplum hizmetlerinin % 25 olması, başlıca farklılık olarak göze çarpar. Bunun en önemli nedeni, Iğdır'ın verimli bir ovada yer alması ve istatistiklerin hazırlandığı 1990 yılında, henüz il merkezi olmaması, bu değerler üzerinde etkili olmaktadır. Ayrıca, Iğdır'da sanayi değerleri de düşük bulunmaktadır. Tüm bu nedenlerle Iğdır'ı tarımsal ağırlığı olan bir şehir olarak nitelendirmek yanlış olmaz. Ancak il merkezi yapılmasından bu yana, bilhassa toplum hizmetlerinin artmış olması nedeniyle bu durum giderek değişecektir.

Şırnak ise, il merkezi olması nedeniyle toplum hizmetlerinin % 40'ı aşması yanında tarım kesiminde çalışan nüfusun % 30'un üzerinde bir değer göstermesi ile dikkati çeker. Ayrıca, şehirleşmenin en önemli göstergelerinden biri olan ticaret, ulaşım ve malî hizmetlerin toplamı % 10'un altında kalmaktadır. Bunun yanında, yerleşmenin çevresindeki kömür ocaklarının işletilmesine bağlı olarak madencilikte çalışanların oranı da % 6'yı bulmaktadır. Tüm bu özellikleriyle Şırnak, henüz yeterince şehirleşmemiş bir merkez durumundadır.(Tablo:2,Şekil: 2).

Yerleşme adı	Top.nüf.	Faal nüf.	%'si	Tarım	Mad.	İmal.	Elek.	İnşaat	Tic.	Ulaş.	Mali .	Top. H	Bil.
MUŞ	44,019	8,661	19.7	9.9	0.4	11.5	0.6	8.7	15.1	5.3	1.9	46.4	0.3
BİNGÖL	41,590	9,161	22.0	7.2	0.1	5.6	0.5	13.3	12.9	4.2	1.9	54.0	0.2
Erciş	40,481	9,449	23.3	21.7	0.1	11.9	0.6	7.8	11.5	5.4	1.2	38.9	1.0
BİTLİS	38,130	8,661	22.7	19.6	0.0	13.5	0.5	11.1	8.9	5.6	1.8	38.8	0.2
Ergani	37,365	4,776	12.8	9.2	0.6	12.8	2.7	12.2	15.2	6.8	1.9	38.3	0.4
IĞDIR	35,858	8,103	22.6	37.4	0.0	5.7	0.9	8.2	14.4	5.2	2.3	25.2	0.7
Doğubayazıt	35,213	8,855	25.1	19.2	0.0	3.5	0.3	4.8	15.6	6.6	1.2	47.6	1.2
Patnos	33,759	6,664	19.7	19.2	0.0	4.0	0.3	13.7	11.8	2.9	0.6	46.5	0.9
HAKKARİ	30,407	7,981	26.2	8.7	0.0	2.8	0.9	8.3	5.7	2.7	1.5	69.2	0.2
Afşin	28,524	5,622	19.7	19.6	4.3	10.0	12.4	7.3	13.2	4.8	2.2	24.6	1.6
Yüksekova	28,486	7,535	26.5	26.7	0.0	4.5	0.3	13.7	11.8	3.6	0.5	38.5	0.3
ŞIRNAK	25,059	7,209	28.8	32.4	6.1	1.6	0.1	9.3	4.2	3.5	0.6	42.1	0.2
Ortalama	418,891	92,677	22.1	19.2	1.0	7.3	1.7	9.9	11.7	4.7	1.5	42.5	0.6

Tablo:2. Nüfusu 25 000-50 000 arasında olan yerleşmelerdeki faal nüfusun faaliyet kollarına göre oranları.

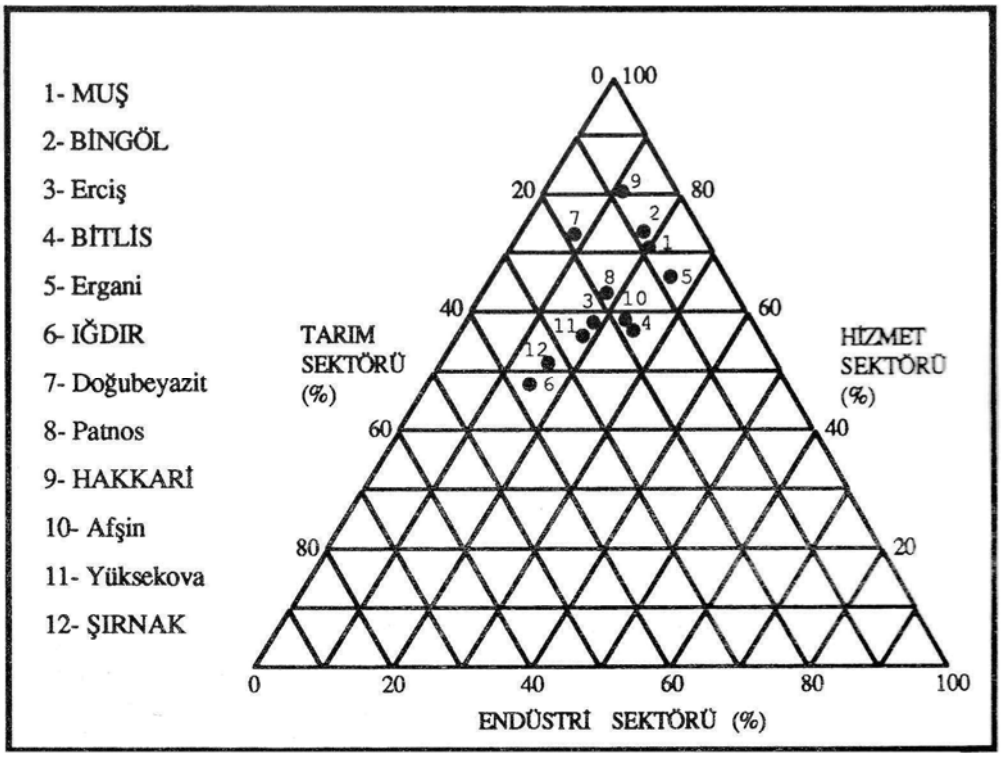

Şekil:2. Nüfusu 25 000-50 000 arasında olan yerleşmelerdeki faal nüfusun büyük ekonomik sektörlerdeki payı.

2.3. Nüfusu 10 000-25 000 Arasında Olan Yerleşmeler:

Doğu Anadolu'da 10 000-25 000 arasında nüfusa sahip yerleşme sayısı 33 adettir. Bu yerleşmelerin 2 tanesi il, 31 tanesi ise ilçe merkezidir (Tablo:3, Şekil: 3). Bu yerleşmelerden 6 tanesinde tarımda çalışan nüfusun oranı % 10'un altında bulunmaktadır. Diğerlerinde ise bu oran % 20-50 arasında değişmektedir.

Tarımsal fonksiyonun payı düşük olan yerleşmelerden Ilıca'da imalât sanayi, Divriği, Aşkale ve Maden'de çıkarım ve imalât sanayi değerleri önem kazanmaktadır. Nitekim Divriği'de % 1,6 olan tarımda çalışan nüfus oranı, Aşkale'de % 3, Ilıca'da % 3,2, Maden'de ise % 3,8'dir. Buna karşılık, Divriği'de endüstri sektörü % 55,5, Ilıca'da % 30, Aşkale'de % 17, Maden'de % 41'dir. Fakat toplum hizmetlerinin Aşkale'de % 69, Ilıca'da % 53, Maden'de % 34,6 olmasının yanında Divriği'de % 16' ya düşmesi farklılık oluşturmaktadır. Buna göre, askerî birliklerin bulunmasına bağlı olarak Aşkale ve Ilıca'da toplum hizmetleri yüksek, buna karşılık ticaret, ulaşım ve malî hizmetler düşük değerdedir. Maden'de bu değer % 16,6'yı, Divriği'de ise % 25,7'yi bulmaktadır. Böylece gerçek bir maden kasabası özelliğindeki Divriği ile önceleri maden kasabası olan Maden'in (Tümertekin,1973, 66), sonradan bu özelliğini kaybetmiş olmasına (Yiğit, 1995) rağmen benzer özellikler göstermekte, Ilıca ve Aşkale ise hizmetlerin yüksek olduğu, fakat endüstri sektörüne de sahip yerleşmeler özelliğindedir.

Toplam faal nüfus içindeki tarım sektörünün oranı, % 10'un altında bulunan Tunceli ve Sarıkamış'ta ise durum farklıdır. Sarıkamış'ta toplum hizmetlerinin % 82,4 olmasına karşılık, ticaret, ulaşım ve malî hizmetlerin % 7,4 gibi düşük bir değerde olması, ayrıca faal nüfus oranının % 49,2 gibi yüksek bir değerde bulunmasında askerî merkez olmasının etkisi vardır. Tunceli'de de güvenlik birimlerinin bulunmasına rağmen, toplum hizmetlerinin % 60,9'a çıkabilmesi ve il

merkezi olması, burada askerî nüfusun etkisini azaltmaktadır. Ayrıca ticaret ulaşım ve malî hizmetlerde çalışan nüfus oranının % 14,6'ya yükselmesi Tunceli'nin şehirsel karakterini kuvvetlendirmektedir.

Yerleşme adı	Top.nüf.	Faal nüf.	%'si	Tarım	Mad.	İmal.	Elek.	İnş.	Tic.	Ulaş.	Mali	Top.H	Bil.
TUNCELİ	24,513	6,204	25.3	9.3	0.0	2.9	1.2	10.6	7.7	4.6	2.3	60.9	0.5
Sarıkamış	21,743	10,690	49.2	3.8	0.0	4.1	0.2	1.7	4.4	1.9	1.1	82.4	0.3
Pasinler	19,144	5,134	26.8	45.5	0.3	5.9	0.4	2.6	10.1	4.6	1.5	28.4	0.7
Malazgirt	19,079	4,578	24.0	38.1	0.0	3.7	0.2	6.4	9.4	2.7	0.9	38.5	0.0
Divriği	17,664	4,166	23.6	1.6	21.0	29.0	0.8	5.5	10.6	11.9	3.2	16.0	0.5
Üzümlü	17,314	4,273	24.7	48.4	0.0	8.9	0.6	5.2	6.9	5.4	1.6	22.4	0.6
ARDAHAN	16,761	4,773	28.5	18.7	0.0	4.6	0.5	3.0	11.9	3.0	1.8	55.7	0.6
Ahlat	16,742	4,291	25.6	44.5	3.4	6.5	0.5	6.2	8.4	8.0	1.4	21.0	0.0
Güroymak	16,613	3,505	21.1	46.1	0.2	7.2	0.3	11.9	10.6	7.0	0.7	15.9	0.1
Çermik	16,531	2,952	17.9	30.2	0.3	6.7	0.6	9.1	26.0	4.9	1.0	20.6	0.5
Başkale	16,418	5,391	32.8	20.2	0.0	3.9	0.2	15.5	16.0	4.3	0.5	34.4	5.1
Hınıs	16,005	2,868	17.9	36.6	0.1	5.5	0.7	8.7	12.2	4.5	1.4	27.0	3.2
Aşkale	15,494	5,831	37.6	3.0	5.8	7.6	0.3	3.6	5.1	4.1	1.1	69.0	0.4
Kağızman	15,274	4,060	26.6	21.6	0.3	4.6	0.2	4.5	9.2	4.8	1.2	53.3	0.2
Battalgazi	14,994	3,518	23.5	42.9	0.0	12.0	0.4	5.1	6.1	3.0	1.3	28.9	0.3
Karakoçan	14,953	2,483	16.6	28.7	0.0	6.3	0.6	11.2	13.7	5.8	1.4	30.9	1.2
Horasan	14,144	2,767	19.6	21.0	0.2	6.0	0.9	7.3	16.7	8.7	2.1	36.8	0.4
Hekimhan	13,612	3,363	24.7	17.2	1.0	12.9	0.5	14.4	9.9	9.5	2.5	30.7	1.3
Bulanık	13,332	2,744	20.6	44.6	0.0	4.3	0.9	5.9	13.8	3.5	2.1	24.5	0.3
Ilıca	12,638	3,924	31.0	3.2	0.1	26.3	0.4	3.3	5.6	3.1	1.3	56.3	0.5
Solhan	12,191	2,955	24.2	47.4	0.0	3.4	0.4	8.7	12.7	8.3	1.4	17.6	0.1
Lice	11,639	1,445	12.4	20.3	0.0	9.8	0.9	10.3	14.5	8.0	1.7	33.1	1.5
Genç	11,545	2,099	18.2	19.9	0.1	7.1	0.2	18.0	12.0	7.7	1.0	34.0	0.1
Darende	11,488	2,567	22.3	10.5	0.1	10.9	0.1	6.3	33.3	7.7	3.9	26.0	1.2
Muradiye	11,167	2,104	18.8	53.3	0.0	4.2	0.3	8.3	10.9	2.9	1.0	18.7	0.4
Doğanşehir	11,046	2,490	22.5	28.9	0.0	7.0	0.4	13.1	12.5	5.0	3.5	28.7	0.7
Varto	10,980	2,160	19.7	40.3	0.0	3.7	0.3	5.2	12.8	3.5	2.3	31.7	0.3
Akçadağ	10,839	3,665	33.8	31.7	0.0	4.4	0.3	9.1	8.8	7.2	1.9	36.3	0.2
Maden	10,838	1,663	15.3	3.8	13.9	21.5	1.9	6.6	9.4	2.3	4.9	34.6	1.3
Hasköy	10,532	1,994	18.9	64.4	0.2	3.2	0.6	4.4	4.2	9.8	0.4	12.7	0.2
Arapgir	10,420	2,452	23.5	17.0	0.0	8.9	0.7	10.0	16.2	8.6	3.2	34.5	0.9
Kovancılar	10,270	2,567	25.0	45.0	1.2	6.5	0.9	11.5	10.1	4.3	1.0	18.7	0.8
Adilcevaz	10,103	2,392	23.7	34.5	0.0	6.4	1.0	10.1	8.6	6.3	2.8	29.8	0.6
Ortalama	476,026	118,068	24.8	28.6	1.5	8.1	0.6	8.0	11.5	5.7	1.8	33.6	0.8

Tablo:3. Nüfusu 10 000-25 000 arasında olan yerleşmelerdeki faal nüfusun faaliyet kollarına göre oranları.

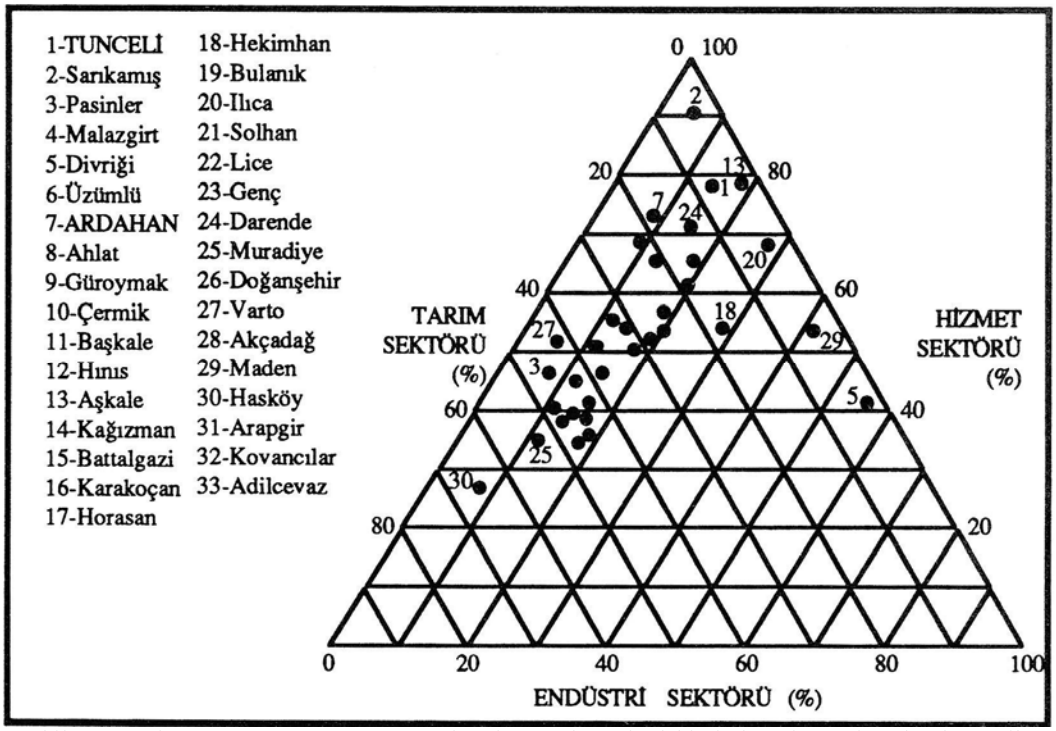

Şekil: 3. Nüfusu 10 000-25 000 arasında olan yerleşmelerdeki faal nüfusun büyük ekonomik sektörlerdeki payı.

Tarımda çalışan nüfusun oranı % 10,5 olan Darende ise, ayrı bir özelliğe sahiptir. Doğu Anadolu'daki tüm il ve ilçe merkezleri içinde ticaret ve malî hizmetlerde çalışan nüfus oranı en yüksek olan (% 37,2) Darende'nin bu özelliği kazanmasında hiç şüphesiz ulaşımın payı büyüktür. Nitekim, ticaret şehirlerinin oluşmasında ulaşımın etkili olduğu ve ulaşım bakımından uygun bir mevkiîde bulunan şehirlerde ticaretin önem kazandığı bilinmektedir (Göney,1984, 159). Gerçekten Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun büyük bir kısmını İç ve Batı Anadolu'ya bağlayan ana ulaşım güzergahı üzerinde bir duraklama-konaklama yerinde bulunan Darende'de, ulaşım hizmetlerinde çalışan nüfusun oranı da yüksektir (% 7,7). Ayrıca imalât sanayi (% 10,9) ve toplum hizmetleri (% 26) de gelişmiş olan Darende tüm bu özellikleriyle bir ticaret şehri özelliği taşımaktadır.

10 000-25 000 nüfus grubunda bulunan diğer yerleşmelerin tarım kesiminin oranı % 20-50 arasında değişmektedir. Fakat, Hasköy (% 64,4) ve Muradiye (% 53,3) tarımda çalışan nüfus oranının % 50'yi geçmesi nedeniyle, diğerlerinden ayrı bir özelliğe sahiptir. Geniş tarım alanlarının yer aldığı ovalarda kurulmuş olan her iki yerleşmede de toplum hizmetleri oranı % 20'nin altındadır. Ayrıca ticaret, ulaşım ve malî hizmetler % 14 civarındadır. Böylece, Hasköy ve Muradiye hizmet sektörünün de gelişmeye başladığı tarım kasabaları niteliğindedir.

Bu grupta bulunan diğer yerleşmeler ise, tarım sektörü payının yüksekliğine rağmen, diğer sektörlerinde de az çok gelişme görüldüğünden, tarım ve hizmet ağırlıklı, şehirleşme eğilimi görülen kasabalar niteliği taşımaktadırlar.

2.4. Nüfusu 5 000-10 000 Arasında Olan Yerleşmeler:

Doğu Anadolu Bölgesi'nde nüfusu 5 000 ile 10 000 arasında olan yerleşme sayısı 42'dir. Bunlardan 27 tanesi ilçe merkezi, 15 tanesi de beldedir (Tablo: 4). Fakat nüfusları 5 000'in üzerinde olmasına rağmen ilçe merkezi olmadıklarından, beldelerdeki faal nüfusun iktisadi

faaliyet kollarına dağılımı hakkında istatistiklerde bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle adı geçen nüfus grubunda sadece ilçe merkezi olan 27 tanesi değerlendirilebilmiştir. Bunlardan 15'inde hizmet, 11'inde tarım ve 1'inde sanayi ilk sırada yer alan sektörlerdir. (Tablo: 5, Şekil: 4).

Yerleşme adı	Bağlı olduğu il	Nüfusu	Yerleşme adı	Bağlı olduğu il	Nüfusu
Arıtaş	Afşin-K.Maraş	9,783	Mercan	Erzincan	5,731
Yakınca	Malatya	8,028	Çoğulhan	Afşin-K.Maraş	5,583
Hanımınçiftliği	Malatya	7,321	Tanır	Afşin-K.Maraş	5,510
Beyhan	Elazığ	6,349	Yurtbaşı	Elazığ	5,362
Dilek	Malatya	6,317	Yazıkonak	Elazığ	5,229
Erkenek	Malatya	6,160	Muratgören	Muş	5,120
Sungu	Muş	6,128	Akçakiraz	Elazığ	5,009
			Dağlıca	Afşin-K.Maraş	5,003

Tablo: 4. Nüfusu 5 000-10 000 arasındaki belde yerleşmeleri (1990).

Yerleşme adı	Top.nüf.	Faal nüf.	%'si	Tarım	Mad.	İmal.	Elek.	İnş.	Tic.	Ulaş.	Mali	Top.H	Bil.
Gevaş	9,994	1,766	17.7	26.6	0.0	7.4	1.2	6.1	10.7	7.6	1.7	37.0	1.8
Gürün	9,886	2,210	22.4	11.0	0.1	7.7	0.7	11.0	23.0	10.3	2.9	32.3	1.0
Eleşkirt	9,871	2,900	29.4	20.5	0.0	2.8	0.4	2.8	7.7	6.9	0.9	57.4	0.6
Diyadin	9,569	1,636	17.1	48.3	0.1	4.0	0.7	4.3	10.3	3.3	1.0	26.8	1.2
Yeşilyurt	9,184	3,071	33.4	5.5	0.9	60.7	0.3	4.5	6.6	3.0	1.8	16.3	0.5
Tercan	9,151	2,349	25.7	19.4	0.2	13.5	1.0	8.8	14.7	6.7	2.7	30.8	2.3
Karlıova	8,504	2,250	26.5	54.3	0.0	3.2	0.2	12.7	8.8	3.2	0.6	16.9	0.1
Ekinözü	8,184	1,382	16.9	65.8	0.2	5.0	0.4	8.2	3.7	2.8	0.9	13.0	0.1
Çelikhan	8,033	1,967	24.5	66.8	0.0	2.8	0.3	1.6	4.9	3.6	0.7	19.4	0.1
Palu	7,900	1,566	19.8	25.4	1.1	6.7	0.6	5.2	8.8	5.3	1.3	44.8	0.8
Tuzluca	7,698	2,390	31.0	49.2	0.5	4.6	0.3	3.3	8.2	4.6	1.3	26.7	1.2
Göle	7,542	2,504	33.2	10.4	0.0	3.7	0.2	1.1	10.5	3.2	1.5	69.3	0.2
Karaçoban	7,498	1,578	21.0	79.2	0.1	1.8	0.1	4.3	3.0	1.2	0.4	9.9	0.1
Kulp	7,472	1,612	21.6	23.6	0.0	8.8	0.4	14.2	11.7	3.6	0.7	36.2	0.8
Nurhak	7,087	1,995	28.2	60.5	0.8	7.0	0.7	8.0	3.7	3.6	0.5	14.2	1.1
Çayırlı	7,076	2,542	35.9	53.2	7.7	3.1	0.3	5.7	9.1	2.4	2.4	16.0	0.2
Şemdinli	7,001	3,804	54.3	8.6	0.0	1.0	0.1	5.2	4.4	2.3	0.3	77.5	0.6
Uludere	6,289	2,015	32.0	31.4	0.0	1.8	0.8	5.4	3.9	2.3	0.2	54.0	0.0
Sason	6,041	1,551	25.7	45.3	0.0	16.8	0.3	4.0	6.4	2.5	0.5	24.3	0.1
Eruh	5,929	1,405	23.7	14.3	0.1	2.9	0.0	3.2	3.1	2.6	0.9	72.8	0.0
Köprüköy	5,890	1,917	32.5	66.2	0.1	3.2	0.5	3.6	4.5	3.9	2.5	15.0	0.5
Karayazı	5,560	1,003	18.0	42.4	0.0	5.0	0.1	5.5	12.4	1.7	1.2	31.2	0.6
Şirvan	5,459	1,622	29.7	62.8	0.0	2.2	0.0	2.3	2.0	1.6	0.5	28.4	0.1
Pertek	5,428	1,164	21.4	25.9	0.1	13.0	1.9	4.2	14.5	4.5	1.9	32.9	1.1
Sivrice	5,261	1,165	22.1	16.6	0.0	35.3	0.8	4.5	5.2	4.7	1.2	31.2	0.4
Çukurca	5,205	2,920	56.1	4.3	0.0	0.2	0.5	3.6	1.1	0.7	0.2	89.4	0.1
Pervari	5,178	1,405	27.1	42.2	0.0	3.6	0.1	4.7	6.3	2.3	0.5	40.1	0.1
Ortalama	197,890	53,689	27.1	36.3	0.4	8.4	0.5	5.5	7.7	3.7	1.2	35.7	0.6

Tablo:5. Nüfusu 5 000-10 000 arasında olan yerleşmelerdeki faal nüfusun faaliyet kollarına göre oranları.

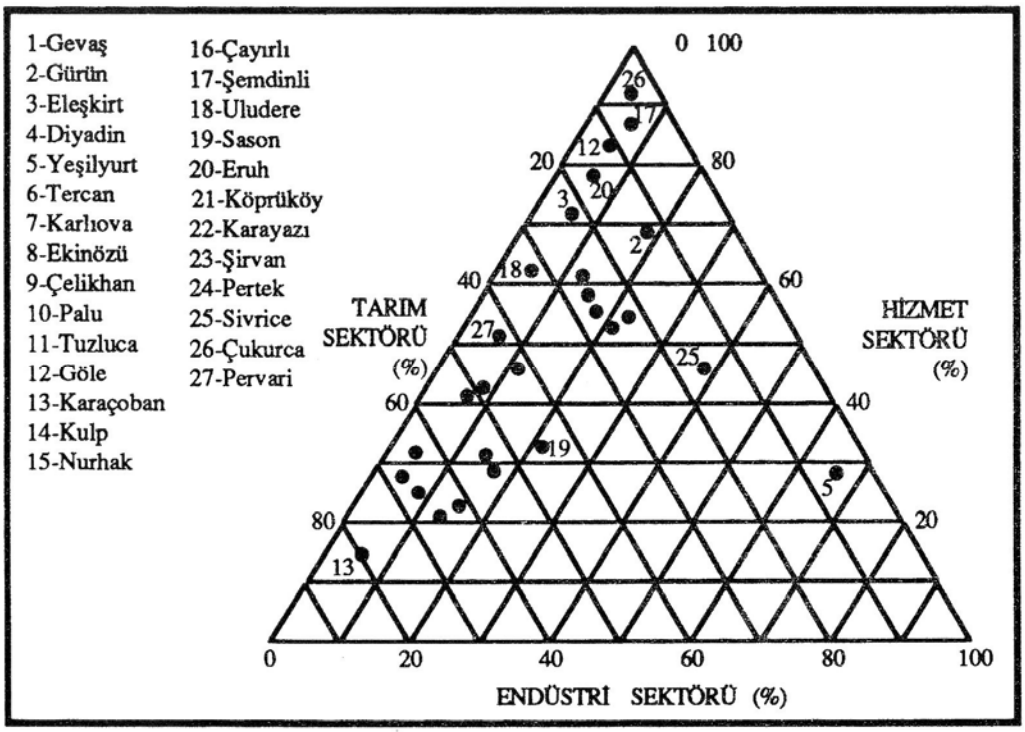

Şekil:4. Nüfusu 5 000-10 000 arasında olan yerleşmelerdeki faal nüfusun büyük ekonomik sektörlerdeki payı.

Bu grupta, tarımda çalışan nüfus oranı % 20'nin altında olan 8 yerleşme bulunmaktadır. Bunlardan Yeşilyurt'ta, tarımda çalışan nüfus oranı % 5,5 iken, imalât sanayiinde çalışanların oranı % 60,7, ticaret, ulaşım ve malî hizmetlerde çalışanların oranı % 11,4, toplum hizmetlerinde çalışanların oranı ise, % 16,9'dur. Tüm bu özellikleriyle gerçek bir sanayi kasabası olan Yeşilyurt'ta, yaygın bir atölye tipi tekstil sanayi gelişimi söz konusudur (İkiel, 1991).

Sivrice ve Tercan'da da tarımda çalışan nüfusun oranı % 20'nin altındadır. Endüstri sektörü Sivrice'de % 39,8, Tercan'da ise % 22,5'dir. Ticaret, ulaşım ve malî hizmetler Sivrice'de % 11, Tercan'da % 24,2, toplum hizmetleri ise Sivrice'de % 32, Tercan'da % 31,8'dir. Her iki yerleşmede de sektörler arası dağılım dengelidir. Bu nedenle, nüfusları az olmasına rağmen, Tercan ve Sivrice, şehirsel özellikler göstermektedir (Yiğit-Karakaş,1995, Yazıcı,1991).

Tarımda çalışan nüfus oranı % 11 olan Gürün'de ise, ticaret, ulaşım ve malî hizmetler % 36,2 gibi yüksek bir değer göstermektedir. Bilhassa ulaşımda çalışan nüfusun yüksekliği (% 10,3) ile dikkat çekmektedir. Bilindiği gibi, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'nun büyük bir kısmını İç Anadolu'ya bağlayan ana ulaşım güzergâhının üzerindeki önemli dinlenme yerlerinden biri olması nedeniyle, ulaşım ve ticaret hizmetlerinin gelişmiş olduğu Gürün, bir ticaret kasabası özelliğine sahiptir.

Tarımda çalışan nüfus oranlarının % 20'nin altında olduğu Çukurca, Şemdinli, Eruh ve Göle'de toplum hizmetlerinde çalışan nüfusun oranının yüksek olması dikkat çekmektedir. Ayrıca, bu yerleşmelerde diğer fonksiyonlar çok düşük oranlarda bulunmakta, faal nüfus oranı ve erkek nüfus miktarları da yüksek görülmektedir. Her birinde önemli miktarda asker nüfus bulunması, buraların askerî merkezler olarak belirmesine neden olmaktadır.

Nüfusu 5 000-10 000 arasında olan diğer yerleşmelerde ise, genellikle tarımda çalışan nüfusun oranı % 40'ın üzerindedir. Hatta bazılarında % 80'e kadar yükselmektedir. Tarım dışında

diğer faaliyet kolları ise, oldukça düşük değerlerde bulunmaktadır. Fakat ilçe merkezleri olmaları nedeniyle, toplum hizmetlerinde çalışan nüfusun oranı genellikle % 25'in üzerindedir. Tarım değerleri çok yüksek olanlar da toplum hizmetlerinde çalışanların oranı azalmaktadır. Ayrıca bazılarında diğer fonksiyonlarda da bir miktar gelişme görülmektedir. Sonuç olarak, nüfusu 5 000-10 000 arasındaki yerleşmelerde tarımsal karakter ağırlık kazanmakta ve çoğunluğu tarım kasabası niteliği taşımaktadır.

2.5. Nüfusu 5 000'den Az Olan İlçe Merkezleri:

Doğu Anadolu Bölgesi'nde nüfusu 5 000'den az olan,toplam 6679 köy ve 55 ilçe merkezi vardır. Nüfusun iktisadî faaliyet kollarına dağılışı hakkında istatistiki verilerin bulunmadığı köyler bir kenara bırakılacak olursa, 55 adet ilçe merkezinin 40'ında hizmetler, 14'ünde tarım, 1'inde de sanayi fonksiyonu birinci sıradadır (Tablo:6, Şekil: 5).

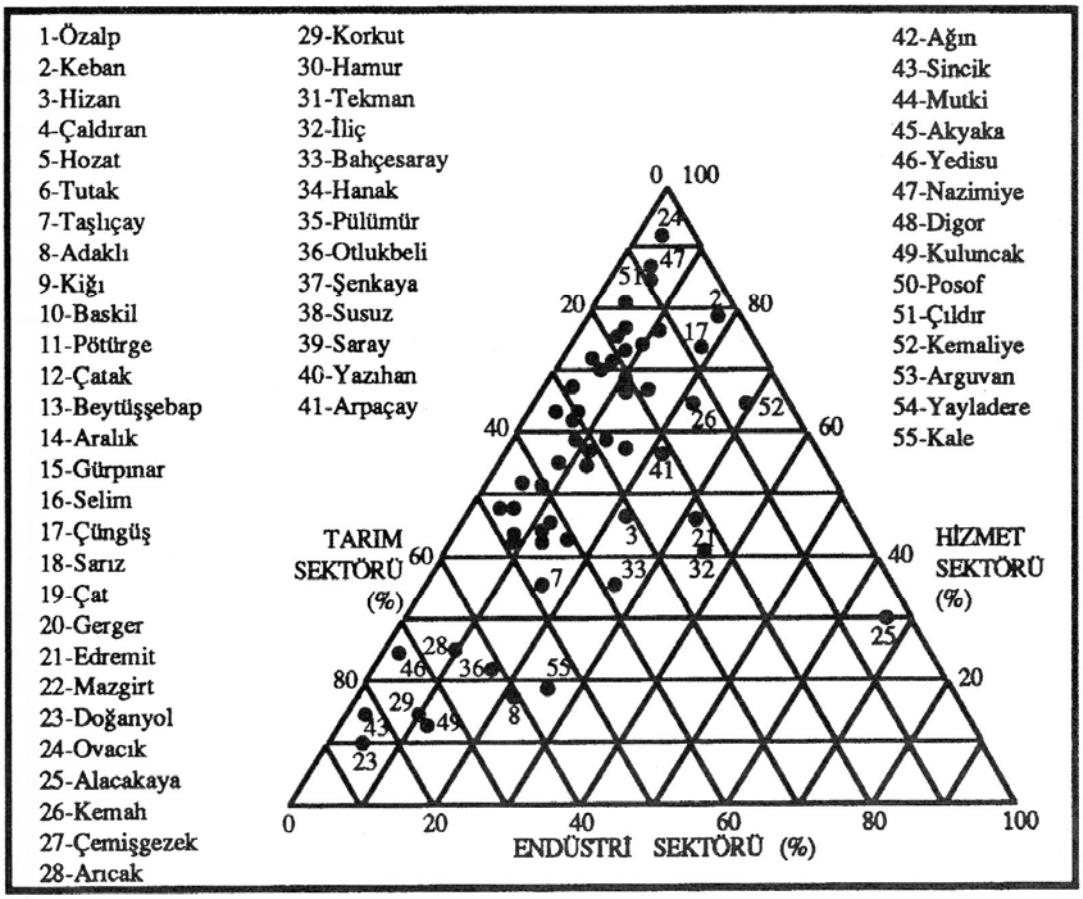

Şekil:5. Nüfusu 5 000'den az olan yerleşmelerdeki faal nüfusun büyük ekonomik sektörlerdeki payı.

Bu gruba giren yerleşmelerde, tarım sektöründe çalışan nüfusun, Doğanyol'da olduğu gibi % 85'e kadar yükseldiği yerlere karşılık, Keban ve Alacakaya gibi % 2'ye kadar düşen yerleşmeler de bulunmaktadır. Ayrıca Ovacık, Çıldır, Beytüşşebap ve Nazımiye gibi yerleşmelerde, toplum hizmetlerinde çalışan nüfusun oranı % 75'e kadar yükseldiği gibi Doğanyol ve Kuluncak'ta bu

Yerleşme adı	Top.nüf.	Faal nüf	%'si	Tarım	Mad.	İmal.	Elek.	İnş.	Tic.	Ulaş	Mali	Top.H	Bil.
Özalp	4,920	1,085	22.1	13.8	0.0	4.0	0.7	7.6	16.9	7.1	1.1	47.3	1.6
Keban	4,900	826	16.9	1.8	0.7	7.4	12.6	10.2	7.7	3.9	3.3	49.2	3.3
Hizan	4,798	1,053	21.9	29.3	0.0	4.2	0.2	18.0	10.7	3.5	1.2	32.8	0.0
Çaldıran	4,780	1,203	25.2	30.7	0.0	4.5	0.1	4.8	8.1	8.0	0.1	40.1	3.7
Hozat	4,606	1,391	30.2	19.2	0.1	3.7	0.4	6.8	10.1	4.0	1.1	54.4	0.1
Tutak	4,599	777	16.9	22.5	0.0	3.7	0.6	4.2	16.7	9.1	1.3	41.1	0.6
Taşlıçay	4,555	1,607	35.3	47.5	0.0	12.7	0.4	2.4	9.0	3.2	1.3	22.8	0.6
Adaklı	4,548	1,644	36.1	60.4	0.1	7.5	0.0	13.7	4.0	1.6	0.2	12.5	0.0
Kiğı	4,544	1,133	24.9	26.6	0.5	7.1	0.9	5.9	9.9	4.1	2.5	42.2	0.4
Baskil	4,374	884	20.2	33.3	0.0	6.4	0.7	4.5	7.6	4.9	1.9	40.4	0.3
Pötürge	4,359	818	18.8	19.6	0.2	6.4	0.9	6.5	12.5	5.6	2.4	45.7	0.2
Çatak	4,270	1,188	27.8	16.0	0.0	1.7	0.8	5.7	6.8	4.1	1.3	62.9	0.6
Beytüşşebap	4,253	1,078	25.3	15.2	0.0	1.2	1.0	2.9	3.0	3.4	0.6	72.6	0.0
Aralık	4,201	1,628	38.8	32.0	0.0	1.5	0.3	2.9	3.3	2.9	1.1	55.9	0.1
Gürpınar	3,994	721	18.1	32.6	0.0	4.2	1.2	5.4	8.9	7.2	1.1	37.2	2.2
Selim	3,957	1,173	29.6	47.1	0.0	5.7	0.8	2.8	8.1	5.4	1.4	27.7	1.1
Çüngüş	3,935	700	17.8	8.3	0.1	7.1	6.6	11.6	12.7	5.1	3.9	44.1	0.4
Sarız	3,935	731	18.6	20.4	0.3	8.6	1.4	3.1	14.5	7.3	3.3	40.6	0.5
Çat	3,878	778	20.1	44.1	0.1	4.9	0.5	8.7	7.1	3.3	0.9	29.9	0.4
Gerger	3,854	775	20.1	26.6	0.0	12.5	0.5	3.7	15.0	7.4	0.3	33.9	0.1
Edremit	3,853	887	23.0	22.1	0.0	20.6	3.7	11.0	6.3	6.2	2.4	26.9	0.7
Mazgirt	3,751	817	21.8	17.7	0.0	2.4	0.6	4.8	6.1	4.8	1.5	60.8	1.2
Doğanyol	3,723	1,543	41.4	85.5	0.0	1.6	0.3	2.3	3.7	0.6	0.1	5.6	0.3
Ovacık	3,647	1,146	31.4	4.3	0.1	1.6	0.7	1.9	10.3	4.5	1.0	75.4	0.3
Alacakaya	3,639	713	19.6	2.0	13.0	51.6	0.0	2.4	4.1	1.8	0.3	24.4	0.4
Kemah	3,593	935	26.0	12.2	0.1	3.9	0.5	19.4	9.8	4.6	3.3	46.0	0.2
Çemişgezek	3,397	798	23.5	16.5	0.0	2.9	1.1	7.1	10.3	5.1	4.3	52.1	0.5
Arıcak	3,258	738	22.7	65.2	0.3	2.6	0.9	7.6	4.3	1.9	0.0	16.8	0.4
Korkut	3,212	638	19.9	75.5	0.0	1.3	0.2	8.8	0.3	1.6	0.0	12.4	0.0
Hamur	3,154	761	24.1	41.4	0.1	1.4	0.7	5.5	3.2	2.8	1.2	43.4	0.4
Tekman	3,150	690	21.9	32.2	2.5	6.8	0.1	2.0	11.0	3.5	0.9	40.6	0.4
İliç	3,148	1,019	32.4	21.9	0.0	3.4	1.0	33.6	7.6	3.8	1.3	26.7	0.8
Bahçesaray	3,116	673	21.6	38.0	0.0	2.4	0.1	23.9	4.6	3.6	0.1	26.6	0.6
Hanak	3,082	980	31.8	49.9	0.0	7.0	0.6	3.4	8.4	4.8	2.9	23.0	0.1
Pülümür	3,056	898	29.4	21.5	0.8	1.2	2.7	4.5	8.4	5.3	0.9	54.3	0.4
Otlukbeli	3,050	870	28.5	60.5	0.1	3.1	0.5	13.9	5.5	2.1	0.3	13.9	0.1
Şenkaya	3,033	927	30.6	30.5	0.2	1.7	0.9	4.2	7.3	3.5	2.3	48.3	1.1
Susuz	2,937	794	27.0	41.8	0.0	6.2	3.7	5.2	3.5	5.5	1.4	31.5	1.3
Saray	2,863	699	24.4	39.8	0.0	5.2	0.0	3.0	3.4	4.0	0.9	43.6	0.1
Yazıhan	2,862	443	15.5	41.1	0.0	4.3	0.0	11.5	10.2	5.6	0.7	25.7	0.9
Arpaçay	2,815	645	22.9	19.8	0.0	6.5	5.1	14.7	7.0	6.0	1.9	38.6	0.3
Ağın	2,794	651	23.3	22.1	0.0	3.7	2.3	5.1	8.1	3.8	3.4	51.5	0.0
Sincik	2,503	826	33.0	80.9	0.0	2.7	0.0	1.2	1.2	0.7	0.0	13.3	0.0
Mutki	2,490	481	19.3	27.9	0.0	2.1	0.6	2.1	6.9	3.7	1.2	55.5	0.0
Akyaka	2,440	719	29.5	44.1	0.0	7.9	0.6	3.3	6.7	7.0	1.9	28.4	0.1
Yedisu	2,432	757	31.1	72.4	0.0	1.2	0.5	2.2	2.0	1.8	0.0	19.7	0.1
Nazimiye	2,401	637	26.5	8.8	0.0	1.7	0.8	2.8	8.6	4.7	1.3	70.6	0.6
Digor	2,373	576	24.3	39.2	0.0	7.1	0.3	2.4	12.0	2.4	2.1	33.7	0.7
Kuluncak	2,240	952	42.5	73.6	7.1	2.5	0.0	2.7	5.3	0.7	0.4	7.6	0.0

Tablo:6. Nüfusu 5 000'den az olan yerleşmelerdeki faal nüfusun faaliyet kollarına göre oranları.

Yerleşme adı	Top.nüf.	Faal nüf	%'si	Tarım	Mad.	İmal.	Elek.	İnş.	Tic.	Ulaş	Mali	Top.H	Bil.
Posof	2,208	735	33.3	19.7	0.0	2.7	0.8	4.1	11.6	5.9	2.7	52.2	0.3
Çıldır	2,119	973	45.9	9.9	0.0	2.6	0.8	1.7	4.3	4.3	1.2	75.1	0.0
Kemaliye	2,044	762	37.3	5.8	0.0	13.6	1.0	15.6	15.7	8.5	3.0	36.1	0.5
Arguvan	1,827	590	32.3	44.2	0.0	2.4	1.0	5.6	5.8	3.1	2.0	35.8	0.2
Yayladere	1,294	426	32.9	44.8	0.0	2.1	0.0	4.9	2.1	2.8	0.2	43.0	0.0
Kale	818	156	19.1	56.4	0.6	14.7	0.0	8.3	9.0	5.8	0.6	3.2	1.3
Ortalama	185,582	48,048	25.9	33.4	0.5	5.8	1.1	7.0	7.8	4.3	1.4	38.1	0.6

Tablo:6'nın devamı.

değer % 10'un altına düşmektedir. Diğer faaliyet kollarında da benzer dengesizlikler görülmektedir. Kısacası bu yerleşmelerde şehirsel fonksiyonlar pek belirgin değildir.

Nüfusu 5 000'den az olan ilçelerde tek fonksiyonun ön plana çıktığı yerleşmeler dikkat çekicidir. Bunlardan maden çıkarımı ve işlenmesinden dolayı Alacakaya'nın endüstri sektörü % 67'yi bulmaktadır. Tarımda çalışan nüfus oranının da çok düşük (% 2) olduğu Alacakaya'da toplum hizmetleri hariç hiç bir faaliyet kolunda çalışanların oranı % 5'i bulmamaktadır. Bu nedenlerden dolayı Alacakaya tipik bir madencilik kasabası özelliğindedir.

Ayrıca hidroelektrik santrallerinin bulunması Keban ve Çüngüş'de elektrik üretimi ve dağıtımında çalışan nüfusun oranını, bazı küçük sanayi tesisleri de Kemaliye ve Kale gibi küçük yerleşmelerde endüstri sektöründe çalışan nüfus oranını yüksek göstermektedir. Yine küçük askerî birliklerin varlığı, Ovacık, Nazimiye, Beytüşşebap, Çıldır gibi yerleşmelerde toplum hizmetlerinde çalışan nüfus oranının yüksek görülmesine neden olmaktadır. Ayrıca önemli bir inşaat faaliyeti olmadığı halde İliç, Bahçesaray, Hizan gibi bazı yerleşmelerde inşaat sektörünün yüksekliği dikkat çekicidir.

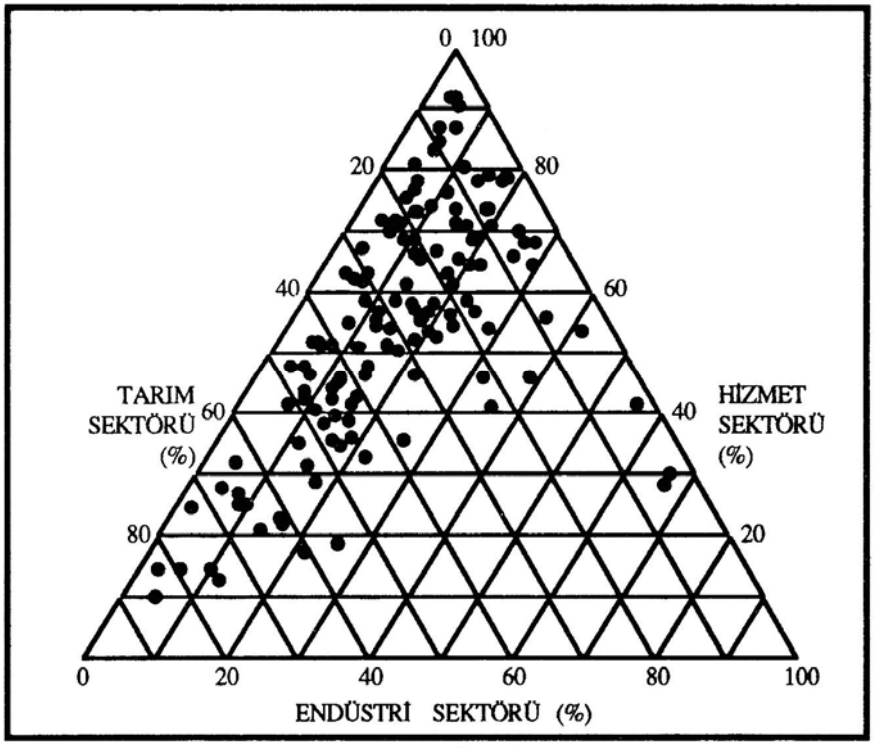

Şekil: 6: Doğu Anadolu Bölgesindeki Tüm İl ve İlçe Merkezlerinde Faal Nüfusun Büyük Ekonomi Sektörlerdeki Payı

Sonuç olarak, faaliyet kolları arasındaki dengesizlik bu gruba giren yerleşmelerin en belirgin özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca şehirleşmenin göstergesi olan ticaret, ulaşım ve mali hizmetlerin bazı istisnalar dışında bu yerleşmelerde oldukça düşük oranlar göstermesi de şehirleşme düzeyinin düşüklüğünü gösteren en önemli kriterdir.

Nüfus grubu(Bin)	Yerleşme sayısı	Hizmetler	Sanayi	Tarım
100>	4	4	-	-
50-100	5	5	-	-
25-50	12	12	-	-
10-25	33	23	2	8
5-10	27	15	1	11
5<	55	40	1	14
Genel toplam	136	99	4	33

Tablo:7. Belirli Nüfusu guruplarına göre yerleşmelerin hakim sektörlere dağılımı.

3.YERLEŞMELERİN FONKSİYONEL SINIFLANDIRILMASI

3.1.Hizmet Şehirleri

Hizmetler sektörünün ağırlıkta olduğu tüm yerleşmelerin, yönetim merkezi olmaları ve bu idarî fonksiyon nedeni ile savunma, kamu gibi görevlerde çalışanların oranlarının fazlalığı, bu sektörün ilk sırada yer almasını sağlamıştır. Nitekim Doğu Anadolu'da yer alan 136 il ve ilçe merkezinden, 99'unda hizmetler sektörünün ilk sırada yer almasının nedeni de budur. Bu yerleşmelerin 9 tanesi il, 90 tanesi ise ilçe merkezidir. Yerleşmeleri nüfuslarına göre incelersek; 25 000 nüfuslu şehirlerden başlamak üzere 100 000'in üzerindeki yerleşmelerde dahil olmak üzere 21 yerleşmenin hepsinde, 10 000 ile 25 000 nüfuslu toplam 33 yerleşmenin 23 ünde, 5 000 ile 10000 nüfuslu 27 yerleşmenin 15'inde, 5 000'den az nüfuslu 55 yerleşmenin 40'ında hizmetler fonksiyonu ağırlıktadır.

Nüfus grupları açısından ikinci fonksiyonlarına bakıldığında nüfusu 50 000'den fazla olan yerleşmelerin tümünde sanayi fonksiyonunun hakim olduğu görülür. Malatya ve Erzurum'da imalat sanayi, Elazığ, Ağrı ve Tatvan'da inşaat ve imalat sanayi, Elbistan'da madenciliğe bağlı sanayi, Van'da ise inşaat sanayi oranlarının yüksekliği endüstri sektörünün ikinci fonksiyon olmasına yardımcı olmuştur.

Üçüncü fonksiyon olan tarım, yukarıda belirtilen nüfus grupları içinde 100 000'den fazla nüfusa sahip yerleşmelerde, % 10'ların altında iken, daha alt nüfus gruplarında genelde tarım oranında bir yükselme dikkat çeker. Örneğin, 25 000-50 000 arasındaki 12 adet şehrin 6'sında sanayi, 6'sında ise tarım fonksiyonu ikinci sırada yer alır. Tarımın ikinci sırada yer aldığı Yüksekova, Iğdır ve Doğubayazıt gibi yerleşmelerin, tarımsal potansiyelin yüksek olduğu ovalık alanlarda bulundukları dikkat çeker.

Bu nüfus grubu içinde hizmetlerden sonra sanayiinin ikinci fonksiyon olarak önem kazanmasının nedeni, bu yerleşmelerde imalat sanayi ile ilgili tesislerin bulunmasıdır (Muş'ta şeker, süt, yem, Bitlis'te sigara, Ergani'de çimento, Erciş'de şeker, Afşin'de termik santral tesisleri ve fabrikaları gibi).

10 000 - 25 000 arasındaki 33 yerleşme içinde, hizmet fonksiyonunun ağırlıkta olduğu 21 yerleşmenin 9'unda sanayi, 14 tanesinde ise tarım ikinci fonksiyon olarak dikkat çeker. Bu grup içinde inşaat sanayi ağırlıklı olan Tunceli ve Genç yerleşmelerinin dışındakilerde ise bir iki tesis, sanayi işgücü payının yükselmesini sağlamıştır (Ilıca Şeker Fabrikası., Darende Dokuma Fabrikası., Maden Ergani Bakır İşletmeleri.).

5 000 - 10 000 arasındaki 27 yerleşmeden 15'inde hizmetler sektörü ağırlıklıdır ve bunların 12'sinde tarım, 3'ünde ise sanayi ikinci fonksiyon olarak dikkat çeker.

Sivrice'de 1 gübre ve 3 tuğla fabrikası ile imalat, Tercan ve Gürün'de ise inşaat sanayi ile genel hizmetlerden sonra sanayi ikinci fonksiyon olarak önem kazanmıştır. Diğer 12 yerleşme idari fonksiyona rağmen tarımsal yapıdan kurtulmadıklarından, tarımda çalışan nüfus oranı, hâlâ % 50'nin üzerindedir ve tarım fonksiyonu, ikinci fonksiyon olma özelliğini korumaktadır.

5 000'in altındaki toplam 55 adet yerleşmenin 40 tanesinde, genel hizmetler ilk fonksiyondur. 7 tanesinde sanayi, 33 tanesinde ise tarım ikinci fonksiyon olarak önemini korumaktadır. Keban, Çüngüş ve Arpaçay elektrik sanayi, Kemaliye ve Edremit imalat sanayi, Kemah ve İliç inşaat sanayisi ile dikkati çekmektedir. Adı geçen ilçelerde ilk sıradaki hizmetlerden sonra, sanayi ikinci sırada yer alır.

Genel hizmetlerde yüksek orana sahip bazı yerleşmelerde toplum hizmetlerinin % 75 lerin üzerinde olduğu dikkati çeker. Toplum hizmetlerindeki bu yoğunluk, yerleşmelerde savunma sektöründe çalışanların fazlalığından kaynaklanmaktadır. Bu gibi yerleşmelerde faal nüfus oranları yüksek, ayrıca erkek nüfus daha ağırlıktadır (Tümertekin,1973,76).

Yerleşme	Nüfus	Faal nüf. %	Top. Hiz. %	E	K
Çukurca	5205	56.10	89.4	2588	23
Sarıkamış	21743	49.17	82.4	8517	292
Şemdinli	7001	54.34	77.5	2929	19
Çıldır	2119	45.92	75.1	688	43
Eruh	5929	23.70	72.8	992	31

Tablo:8. Belirgin Askeri Merkezlerde Faal Nüfus ve Toplum Hizmetleri Faaliyet Kolunun Oranları.

Nüfusları 20 000 ve daha fazla olan yerleşmelerde, hizmetler fonksiyonu içindeki toplum hizmetlerinin payı ağırlıkta olmasına rağmen, gerçek bir askerî şehir niteliğini göstermezler. Örneğin Erzincan, Kars, Elazığ, Malatya gibi şehirlerde oldukça fazla miktarlarda asker nüfus ve askeri birlikler bulunmasına rağmen, il ve yönetim merkezi olmalarından dolayı diğer toplumsal hizmetlerde ağırlık kazandığından askeri bir özelliği yukarıdakiler gibi tam olarak yansıtmazlar.

Askerî hizmetlerin ağırlık kazandığı yerleşmelerde ve özellikle sınıra yakın olanlarda, sınır güvenliği için, oldukça fazla sayıda asker nüfusun bulundurulması ve nüfuslarının az oluşu sebebiyle, askerî özellik daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu yerleşmelerden Sarıkamış'ta, ikinci fonksiyon olarak sanayi, diğerlerinde ise tarım ağırlık kazanmaktadır.

3.2.Tarım Kasabaları:

Genelde yerleşmelerin nüfusları artıkça ziraat fonksiyonunun payı azalmakla beraber, bazı tarım kasabaları ilçe merkezleri oldukları için ziraat fonksiyonunun payı yüksek olmakta ve hizmet sektöründe çalışanların oranı da artmaktadır. Fakat yine de ziraatın payı %75- 80'lere vardığı için bu tip yerleşmeleri tarım kasabası saymak gerekir.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde tarım fonksiyonunun ilk sırayı aldığı yerleşme sayısı 33 tür. 10 000 -25 000 nüfus arasında yer alan 33 yerleşmenin 8'inde, 5 000-10 000 arasındaki 27 yerleşmenin 11'inde, 5000'den az nüfuslu 55 adet yerleşmenin 14'ünde tarım fonksiyonu hâkimdir. Yerleşmelerin 32'sinde ikinci fonksiyon hizmetler, 1'inde ise sanayidir. Tarımın oransal ağırlığı üst nüfus grubundan alt nüfus grubuna doğru gelindikçe artmaktadır. 10 000-25 000 nüfus grubu içinde tarımsal oran en fazla % 60'lara kadar yükselmekte iken 10 000'nin altındaki yerleşmelerde % 85'lere kadar çıkmaktadır. Tarım potansiyelinin durumuna ve tarımın niteliğine göre (ticarî tarım veya geçim tarımı) yerleşmelerin nüfusları artmakta veya azalmaktadır.

	Nüfusu	Tarım	Sanayi	Hizmet
Doğanyol	3723	85.5	4.0	10.2
Sincik	2503	80.9	3.9	15.3
Karaçoban	7498	79.2	6.1	14.6
Korkut	3212	75.5	10.0	14.4
Kuluncak	2240	73.6	12.4	14.0
Yedisu	2432	72.4	3.4	24.0
Köprüköy	5890	66.2	6.9	76.4
Çelikhan	8033	66.0	4.4	28.7
Nurhak	7087	65.8	13.4	20.8
Arıcak	3258	65.2	10.4	24.0
Hasköy	10532	64.4	7.8	27.6
Şirvan	5459	62.8	4.6	32.6
Ekinözü	8184	60.5	15.7	22.7
Otlukbeli	3050	60.5	17.1	22.3
Adaklı	4548	60.4	21.2	18.4
Kale	818	56.4	23.7	18.6
Karlıova	8504	54.3	15.9	29.7
Muradiye	11167	53.3	12.5	33.8
Çayırlı	7076	53.2	16.4	30.2

Tablo:9. Bazı Tarım Kasabalarında Faal Nüfusun Sektörlere Dağılımı.

Buradaki sanayi de genellikle zirai ürünlerin değerlendirilmesi şeklindedir. Ziraat kasabalarından nüfusu yüksek olanlarında, nüfuslarının daha da artmasıyla fonksiyon oranlarında bir değişme olmakta, hatta başka gruplara girmesi bile söz konusu olabilmektedir. Nitekim Tablo: 9'da görüldüğü gibi nüfus miktarı arttıkça tarım sektöründe çalışan nüfusun oranında azalmalar görülür. Hatta tarımsal nüfusun çoğalmasının sebeplerini yüksek kazanç sağlayan ziraat faaliyetlerinde aramak gerekir (Tümertekin, 1973, 60). Bu tip kasabalardan çok nüfuslu olanları verimli ovalarda, nüfusları az olanlar ise, kuru ziraatın hakim olduğu yerlerdedir. Zira Tümertekin'in de belirttiği gibi (1973, 67), ziraî yerleşmelerden az nüfuslu olanlarında diğer fonksiyonlarının gelişmemesini geçimlik ziraat ekonomisine bağlamak gerekir ki, bunda fizikî ortam ve lokasyon da önemli rol oynar .

3.3. Sanayi Şehirleri

Sanayi şehirleri nüfus açısından, sanayi şehirleri ve sanayi kasabaları olarak ikiye ayrılabildikleri gibi madencilik ve imalat şehirleri olarak da sınıflandırılabilir. Doğu Anadolu'da yer alan yerleşmeler içinde sanayiinin birinci derecede etkin olduğu yerleşme sayısı, 3 adettir. Bu yerleşmelerin de nüfus, 20 000'nin altındadır ve ikinci fonksiyon hizmetlerdir .

Çeşitli madenlerin çıkarılması ve onların değerlendirilmesi faaliyetleriyle geçinenlerin oranının yüksek olduğu ve küçük merkezler olarak dikkati çeken bazı yerleşmelerden de söz edilmesi mümkündür. Bu yerleşmelerin, yakın çevrelerinde madenlerin varlığı ve işletilmeleri, buraların gelişmesini ve maden kasabası özelliğini kazanmalarını sağlamakta ve maden çıkarımında çalışan işçi sayısı, bu merkezlerde çalışan toplam işçi sayısının % 15'inden daha fazla bir orana ulaşmasını sağlamaktadır.

Doğu Anadolu'da bu şekilde gelişmiş yerleşmeler de vardır. Bunlardan Divriği % 21, Maden % 13.9, Alacakaya % 13'lük bir orana sahip madencilik faaliyetinin geliştirdiği yerleşmeler olarak dikkat çeker.

Termik ve Hidroelektrik santrallerinin bulunduğu yerlerdeki yerleşmelerde elektrik sanayi oranı artar. Termik santrale bağlı olarak gelişen Afşin % 12.4, Hidroelektrik santralinden dolayı da, Keban % 12.6'lık bir değer göstermektedir. Aynı şekilde, hidroelektrik tesislerinin bulunduğu Çüngüş (% 6.6), Arpaçay (% 5.1) ve Edremit (% 3.7) yerleşmelerde de, elektrik sanayiinin oranının arttığı görülmektedir.

Divriği ve Alacakaya madenciliğe, Yeşilyurt ise tamamen dokumacılık sanayiine bağlı olarak gelişmiş yerleşmeler olup, her üçünde de, sanayi birinci fonksiyon olarak ilk sırada yer almaktadır. Kısaca, Divriği ve Alacakaya madencilik kasabaları, Yeşilyurt ise sanayi kasabasıdır. Zira her üç yerleşmede de sanayide çalışanları cinsiyet itibariyle incelediğimizde Divriği ve Alacakaya'da erkeklerin kadınlara göre oldukça fazla olduğu görülürken, Yeşilyurt'ta ise çalışan erkek ve kadın sayısı arasında bir dengenin bulunduğu görülür.

		Faal nüfus				Sanayide Çalışan Nüfus		
Yerleşme	Nüfus	%	Sanayi	Hizmet	Tarım	E	K	T
Divriği	17664	23.58	55.4	42.4	1.6	2006	75	2081
Yeşilyurt	9184	33.44	66.1	28.0	5.5	1246	644	1890
Alacakaya	3639	19.59	67.0	30.6	2.0	453	8	461

Tablo:10. Belirgin Sanayi Kasabalarında Faal Nüfusun Sektörlere Dağılımı.

SONUÇ

Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan 15 il ve 121 ilçe merkezinde, 1990 nüfus istatistikleri dikkate alarak yapılan inceleme sonucunda, nüfusları 200 000'in üzerinde olan üç şehir merkezinde (Malatya, Erzurum ve Elazığ) şehirsel fonksiyonların belirginleştiği ve çeşitlendiği görülmekte, Erzincan dışında, nüfusu 50 000'in üzerinde olan diğer yerleşme merkezlerinde ise, tarım fonksiyonunun önemini korumasına rağmen, fonksiyonlarda dengelenmenin görüldüğü ve dolayısıyla Doğu Anadolu Bölgesi'nde nüfusu 50 000'in üzerindeki hemen tüm yerleşmelerde şehirsel özelliklerin netleştiği görülmektedir.

Nüfusu 25 000 - 50 000 arasındaki yerleşmelerden Muş, Bingöl ve Ergani dışında hemen tümünde şehirleşmenin tam netleşmediği, ancak şehirleşme eğilimlerinin görüldüğü tespit edilmiştir. Bu yerleşmeler, "şehirleşme aşamasındaki eşik değere sahip merkezler" olarak kabul edilebilir.

10 000 - 25 000 arasında nüfusa sahip olan yerleşmeler için, bazı fonksiyonlar ön plana çıktığı ve bunların bir çoğunun henüz kasaba aşamasında bulunduğu, fakat birtakım şehirleşme belirtilerinin görülmeye başladığı söylenebilir.

Nüfusu 5 000 - 10 000 arasında olan yerleşmelerin tamamına yakınında (bazı istisnai özelliklere sahip olanların dışında) tarımda çalışan nüfus oranının % 40'ları aştığı ve bir çoğu da idarî yönetim merkezi olmalarından dolayı kamu hizmetlerinde çalışan nüfusunun fazlalığı ile tarım+hizmet kasabaları özelliği taşırlar. Hemen şunu belirtmek gerekir ki, hizmetler sektörü içinde ticaret, ulaşım ve malî hizmetler gibi şehirleşmenin önemli bir göstergesi olan faaliyet kollarının gelişmediği görülmektedir. Dolayısıyla bu tip yerleşmeleri, tarımsal potansiyelleri yüksek ovalarda kurulmuş idarî merkezler olarak nitelendirebiliriz.

Nüfusu 5 000'den az olan ilçe merkezlerinde ise faaliyet kolları arasında büyük bir dengesizlik göze çarpmakta, bazılarında tarımda çalışan nüfus oranı % 80'lere kadar yükselmektedir. Bu özelliğin görüldüğü yerler, aynı zamanda yeni kurulmuş ilçeler olduklarından, kamu personeli azlığı nedeniyle tarımsal özellikleri ağır basan eski kırsal yerleşmelerdir. Ayrıca bu gruba giren merkezlerdeki bazı küçük sanayi tesisleri, maden ocakları ve askerî birlikler gibi

unsurlar, bulundukları küçük yerleşmelerdeki faal nüfusun sektörel dağılımını belirgin bir şekilde etkilemektedir.

Sonuç olarak; Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan 136 merkezden, 100'ünde hizmetler sektörünün, 33'ünde tarım sektörünün, 3'ünde ise sanayi sektörünün ilk sırayı aldığı görülür. Bir tarım ve hayvancılık bölgesi olarak bilinen Doğu Anadolu'daki il ve ilçe merkezlerinin büyük bir çoğunluğu, gerçekte birer tarım kasabasıdır. Ancak, bunların birer idarî merkez olmaları sebebiyle, hizmet fonksiyonu hâkim ekonomik faaliyet olarak istatistiklere yansımaktadır, dolayısıyla, bu merkezlerin gelişmelerinde kamuya ait yatırımların ve yönetim birimlerinin son derece etkili olduğu ortaya çıkmaktadır.

Katkı Belirtme:

Bu makalenin istatistiki verilerinin bilgisayarda değerlendirilmesi A.YİĞİT, grafik ve haritalarının hazırlanması S.HAYLİ, bilgi değerlendirilmesi, yorumlanması ve metin yazımı, A.YİĞİT, S.HAYLİ ve E. KARAKAŞ tarafından yapılmıştır.

Ayrıca, yoğun çalışmaları arasında, metni inceleyen, eleştiri ve tavsiyeleriyle katkıda bulunan hocamız sayın Prof.Dr. Hayati DOĞANAY'a ve arkadaşımız Yard.Doç.Dr. Harun TUNÇEL'e teşekkürlerimizi sunarız.

KAYNAKLAR

DARKOT,B.,1956, *Altıncı Genel Nüfus Sayımı,* Türk Coğr. Derg., Sayı:15-16, s. 85-103, İSTANBUL.

DARKOT,B.,1967, *Şehir Ayrımında Nüfus Sayısı ve Fonksiyon Kriteri*, İ.Ü. Coğr.Enst. Derg., No:16, s. 3-8, İSTANBUL.

DİE, 1993, 1990 Genel Nüfus Sayımı-Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, (ilgili iller), ANKARA.

DOĞANAY,H.,1994, Türkiye Beşeri Coğrafyası, Gazi Büro Kitapevi, ANKARA.

ERİNÇ,S.,1953, Doğu Anadolu Coğrafyası , İ.Ü.Coğr.Enst.Yay. No:15, İSTANBUL.

GÖNEY,S.,1984, Şehir Coğrafyası I (2.Baskı), İ.Ü.Coğr.Enst.Yay.No.91, İSTANBUL.

İKİEL,C.1991,*Malatya-Yeşilyurt'ta Endüstri,* F.Ü.Sos.Bil.Derg., 5/1, 311-336, ELAZIĞ

KARABORAN,H.H.,1983, *Bölge Planlaması Bakımından Şehir Tabirinin Türkiye'de Gösterdiği Değişiklikler,* Türk Kültürü, s.237, s:48-54, ANKARA

KARABORAN,H.H.,1989, *Şehir Coğrafyası ve Şehirsel Fonksiyonlar,* F.Ü. Sosyal Bil. Derg., c.3, s.1, s.81-118, ELAZIĞ.

KELEŞ,R.,1990, Kentleşme Politikası, İmge Yayınevi, ANKARA.

ÖZGÜR,E.M.1992, *Türkiye'de Faal Nüfusun Ekonomik Faaliyet Kollarına Dağılımı,* Türkiye Coğr. Derg. s.1, sf.55-80, ANKARA.

SELEN,H.S.,1957, *1955 Sayımına Göre Türkiye'de Nüfus Dağılışı,* A.Ü.SBF İskan ve Şehircilik Enstitüsü, ANKARA.

TANOĞLU,A.,1969, Nüfus ve Yerleşme İ.Ü.Coğr. Enst. Yay. No. 45, İSTANBUL.

TOLUN-DENKER,B.,1976, Şehir İçi Arazi Kullanılışı, İ.Ü.Coğr.Enst.Yay. No:83, İSTANBUL.

TUNÇDİLEK,N.-TÜMERTEKİN,E.,1961, Türkiye Nüfusu, İ.Ü.Coğr. Enst. Yay. No. 30, İSTANBUL.

TÜMERTEKİN,E.,1965. Türkiye'de Şehirlerin Fonksiyonel Sınıflandırılması. İ.Ü. Coğr. Enst. Yay. No.43, İSTANBUL.

TÜMERTEKİN,E.,1973. Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirsel Fonksiyonlar, İ.Ü. Coğr. Enst. Yay. No.72, İSTANBUL.

TÜMERTEKİN,E.,1984, Beşeri Coğrafya Giriş İ.Ü.Coğr.Enst. No:100, İSTANBUL.

YAZICI,H.,1991, Tercan Ovası ve Çevresinin Coğrafi Etüdü. Ata.Ü.Sos.Bil.Enst. (Doktora Tezi), ERZURUM.

YİĞİT,A.-KARAKAŞ,E.,1995, *Sivrice'nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Şehirsel Fonksiyonları,* 1.Hazar Gölü ve Çevresi Sempozyumu Bildiriler, Sivrice Kaymakamlığı Yayınları No: 2, s.167-182, ELAZIĞ.

YİĞİT,A.1995, *Maden (Ergani Madeni) Kasabasının Kuruluş, Gelişme ve Fonksiyonları* F.Ü.Sos.Bil.Enst.Derg. sayı:7/1 ELAZIĞ.

YÜCEL,T.,1960, *Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri ve Şehirler,* Türk Coğrafya Derg., sayı.20, s:23-35, İSTANBUL.

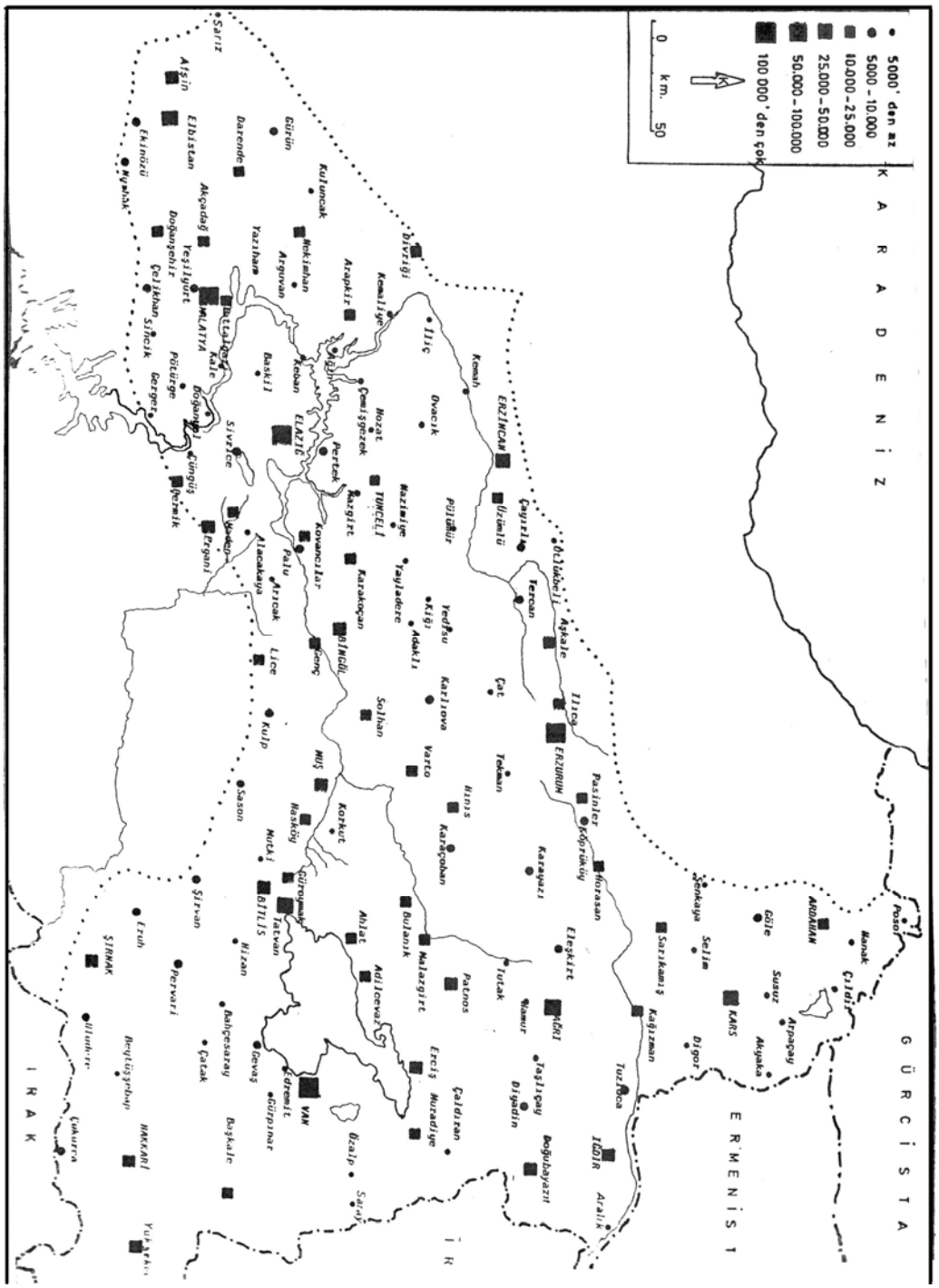
5000' den az
5000 - 10.000
10.000 - 25.000
25.000 - 50.000
50.000 - 100.000
100 000' den çok
0 km. 50
KARADENİZ
GÜRCİSTA
ERMENİSTA
IRAK
ERZİNCAN
ERZURUM
MALATYA
ELAZIĞ
TUNCELİ
BİNGÖL
MUŞ
BİTLİS
VAN
ŞIRNAK
HAKKARİ
ARDAHAN
KARS
IĞDIR

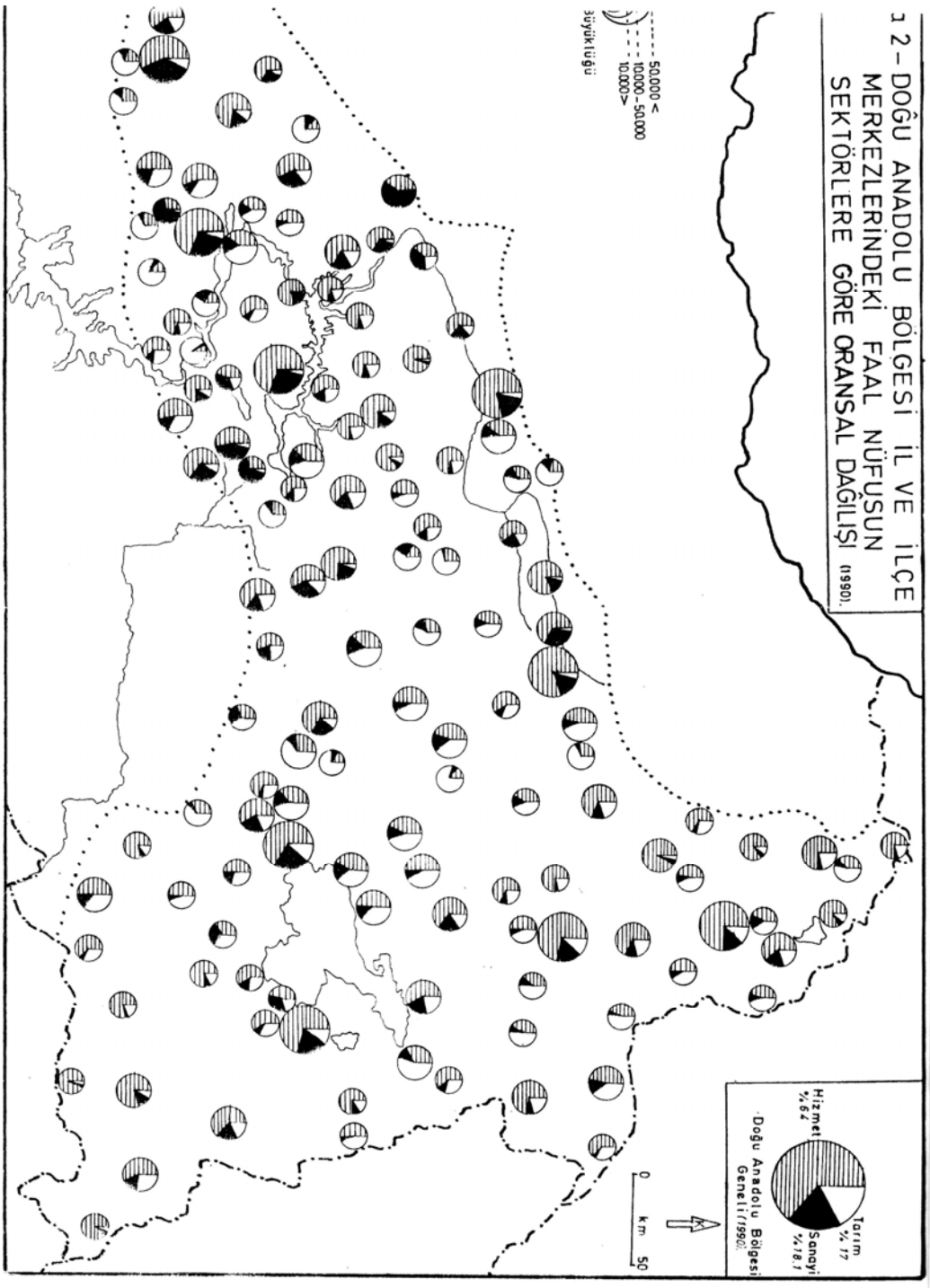
2- DOĞU ANADOLU BÖLGESİ İL VE İLÇE MERKEZLERİNDEKİ FAAL NÜFUSUN SEKTÖRLERE GÖRE ORANSAL DAĞILIŞI (1990).
50.000 <
10000-50.000
10.000>
Büyüklüğü
Hizmet %62
Tarım %17
Sanayi %18.1
Doğu Anadolu Bölgesi Genel (1990).
0
km
50